

FRANZ BRENTANO (1838. – 1917.)

SADRŽAJ

- 1. ŽIVOT I DJELA**
- 2. PSIHIČKI FENOMEN I SPOZNAJA**
 - 2.1 Psihički fenomen i mjesto istine**
 - 2.2 Promjena u pojmu istine**
 - 2.3 Vrste suda**
 - 2.4 Svijest i svijet**
- 3. NAUK O BIĆU**
 - 3.1 Jedinственost pojma bitka**
 - 3.2 Problem univerzalija i značenje riječi »biće«**
 - 3.3 Problem kategorija**
- 4. NAUK O SPOZNAJI ČUDOREDNOG**
- 5. NAUK O SPOZNAJI BOGA**
 - 5.1 Dokaz za Božju opstojnost**
 - 5.2 Teodiceja**

1. ŽIVOT I DJELA

F. Brentano se smatra pretečom i pripravljačem fenomenologije. Bio je najprije katolički teolog i svećenik, ali je kasnije istupio iz katoličke Crkve te 1866. u Würzburgu habilitirao iz filozofije gdje je postao i ordinarijusom. 1874. seli u Beč i prestaje biti ordinarijusom (zbog ženidbe) te je ostao samo privatni docent da bi se 1895. potpuno povukao. Živi povučeno u Firenzi i umire u Zürichu. Kao učenik A. Trendelenburga Brentano je postao dobar poznavalac Aristotela o kojem je napisao nekoliko vrijednih radova. Dobro je poznao i skolastičku filozofiju, Leibniza i engleski empirizam. Oštro se usprotivio Kantovom fenomenalizmu i njegovoj nauci o sintentičkim sudovima a priori.

2. PSIHIČKI FENOMEN I SPOZNAJA

Sve pojedinačne znanosti i svaka filozofija idu za spoznajom istine. Zato je u istraživanjima o spoznajama važno najprije potražiti mjesto istine, tj. ono područje na kojem se uopće može naći istina. Očito je da se fizičkim supstancijama, kao što je kamen, nevjeme i sl. ne može pridijevati termin istinit ili neistinit, nego samo stvaran ili nestvaran. Prema tome, istiniti ili neistiniti fenomeni smješteni su u svijet svijesti.

2.1 Psihički fenomeni i mjesto istine

Psihičke pojave možemo istraživati dvojako. Najprije možemo analizirati duševne fenomene da nađemo posljednje elemente od kojih se izgrađuje čitava svijest. Time se bavi deskriptivna psihologija ili psihognozija. Drugačiju zadaću ima opet genetička psihologija, a ta je da pronade zakone nastanka i nestanka svjesnih pojava.

Koja je rodna oznaka svih psihičkih fenomena? Brentano je vidi u intencionalnosti, tj. odnosu svijesti prema nečemu. Svi se moji doživljaji uvijek odnose prema nečemu. Prema tome svaka je svijest *eo ipso* svijest predmeta. Međutim, važna je dodatna Brentanova konstatacija, da ono na što se svjesno odnosimo ne mora egzistirati.

Intencionalnost nema u fizičkom svijetu ništa analogno, jer neki psihički fenomen ne može biti potpuno odijeljen od drugog, kao što to može biti gromada kamena. Tim naglašavanjem intencionalnosti unio je u shvaćanje svjesnih sadržaja važan preokret.

Svi se intencionalni doživljaji mogu podijeliti na tri skupa doživljaja: predodžbe, sudove i emocionalne fenomene. Tom podjelom Brentano nije odijelio volju od osjećaja jer ih je sveo na emocionalne fenomene, ali je razdijelio mišljenje na predočavanje i suđenje. Za njega je neodrživo mišljenje da se sudovi mogu svesti na predodžbe. Čistim spajanjem predodžbi još se ne ostvaruje nikakav sud. S druge strane, mogu praviti sudove kod kojih nemam nikakvo povezivanje predodžbi, osobito kod egzistencijalnih sudova (npr. »Bog jest«). Time je pokazano da su sudovi zaseban skup doživljaja, a također i to da se u njima uvijek nešto tvrdi (priznaje, afirmira) ili poriče (odbacuje, negira, niječe). I samo tamo gdje se uz čistu predodžbu veže takav stav tvrdnje ima smisla govoriti o istini ili neistini. Neka predodžba može biti apsurdna, dok ne tvrdim da takvo nešto postoji, besmisleno je govoriti da je ta predodžba »neistinita«. Prema tome možemo zaključiti: predikat »istinit« ili »neistinit« može se pridijevati samo psihičkim činima u kojima se nešto priznaje ili odbacuje.

2.2 Promjena u pojmu istine

Nakon što se uvidjelo da je Aristotelovo određivanje istine kao prihvaćanja u mislima te da je povezano ono što je doista povezano u stvarnosti, nedovoljno, pronađeno je drugo određenje istine koje glasi: »adaequatio intellectus ad rem« - poklapanje prosuđujućeg mišljenja i stvarnosti. Brentano smatra da i to određenje istine valja odbaciti.

1. Postoje znanosti koje bez sumnje postavljaju istinite sudove, ali se one ne bave predmetima koji egzistiraju, npr. geometrija. A ako uopće nema stvarnih predmeta, onda je besmisleno govoriti da se istina tih sudova sastoji u tom što se oni poklapaju sa stvarnošću. Ovdje se ne radi ni o tzv. idealnim predmetima jer su oni po Brentanovom mišljenju samo fikcije.

2. Kad god nešto poričemo, onda također manjka ono stvarno biće s kojim bi se sud

morao poklapati, npr. kad sudimo da ne postoje zmajevi. Pretpostavke o nepostojećim stanjima stvari dovode do apsurdnosti, a to je opet znak da se istina ne može sastojati u poklapanju mišljenja i stvarnosti.

3. Kod pretpostavke poklapanja suda sa stvarnošću vidi Brentano nadalje beskrajni regres. Želimo li, naime, preispitati točnost donesenog suda, onda nam je potreban novi sud o učinjenom sudu i opet novi sud o stanju stvari koje bismo onda mogli međusobno usporediti. A za to je opet potrebno novo uspoređivanje između prvotnog i novog suda itd. *ad infinitum*. Jednostavnije rečeno: kad bismo htjeli u jednom jedinom slučaju neki sud pokazati kao istinit, potreban nam je jedan već kao istinit i siguran potvrđen sud o stanju stvari, a to znači da pretpostavljamo upravo ono što bismo htjeli utvrditi.

Brentano međutim odbacuje i Kantovo rješenje pomoću sintetičkih sudova a priori. U Kantovoj nauci on gleda svršetak znanstvene i početak mističke filozofije koja se igra proizvoljnim produktima fantazije. Kod sintetičkih sudova a priori nemamo posla sa spoznajama nego sa slijepim predrasudama. Spoznaje se, naime, očituju neposredno kao istinite. Budući da Brentano odbacuje, kako teoriju poklapanja, tako i Kantovu teoriju, preostaje mu jedino to da pojam istine objasni empiričkim putem. Nemamo razloga za pretpostavku da svi sudovi ne potječu iz iskustva. Zato je potrebno pokazati ono doživljajno vrelo iz kojega se neki pojam crpi. Doživljaj iz kojeg izlazi pojam istine je za Brentana doživljaj evidencije. Evidenciju ne možemo dalje definirati. Možemo je jedino doživjeti u izvršavanju neposredno jasnih sudova. Kad netko nešto sudi s evidencijom, onda je on siguran za istinitost svog suda i nemoguće je da netko drugi ima evidenciju o protivnom. Opća vrijednost suda slijedi iz evidencije. Istinitost evidentnih sudova ne može dokinuti ni Božja svemoć. Evidencija ne može dobiti na intenzitetu. Gdje god je to moguće, tamo nema prave evidencije.

2.3 Vrste suda

S obzirom na predmete možemo dijeliti sudove na:

1. opažajne: a) unutrašnje i b) izvanjskog opažanja;
2. sudove sjećanja;
3. aksiome.

Evidentni su jedino sudovi unutrašnjeg opažanja i aksiomi. No njihov je karakter potpuno različit. Brentano pretpostavlja dvostruki izvor spoznaje: apodiktičke istine ili aksiomi koji su jasni iz pojmova (apriorni sudovi) te neposredna evidencija unutrašnjeg opažanja.

Brentano daje pravo empirizmu s obzirom na porijeklo naših pojmova. No bilo je preuhitreno iz toga zaključiti da svaka naša spoznaja ima empirički karakter, kao što je bilo sa strane racionalizma krivo tvrditi da postojanje apriornih spoznaja pokazuje opstojnost neempiričkih pojmova. Istina, svi pojmovi potječu iz iskustva, ali iz tih iskustveno stečenih pojmova mogu proizići evidentni apodiktički sudovi, dakle apriorne spoznaje.

Nadalje, promatra negativni karakter takvih apodiktičnih stavova. U njima se, naime, ne tvrdi egzistencija nečega, nego samo da je nešto nemoguće. Kažemo li: »zbroy kutova je u trokutu 2 r«, onda je time utvrđeno da je nemoguće naći neki trokut koji ne bi imao zbroj kutova 2 r. Da li se negdje nalazi takav trokut ili ne, nije u pitanju. To je važno uočiti za rješavanje problema univerzalija. Brentano misli da je taj problem krivo postavljen, jer se misli da su matematički stavovi tvrdnje o opstojnosti nečega, dok su oni samo apodiktično nijećni sudovi.

Gledamo li predmet aksiomatskih sudova, onda moramo reći da predmet nije sam aksiom, nego onaj koji aksiomatski sudi. Tko, npr. sudi o zakonu protuslovlja, taj predstavlja nekog tko pravilno sudi o protuslovlju i odbacuje ga. Zato Brentanova formula načela protuslovlja glasi: »Nemoguće je da netko tko nešto poriče što netko drugi prihvaća to s pravom poriče, kao i kad nešto prihvaća što drugi pravilno poriče i to s pravom prihvaća, pod pretpostavkom da to obojica prosuđuju s istim modusom predočavanja i istim modusom suđenja.«

Četvrti moment o aksiomatskim sudovima tiče se Brentanovog mišljenja da su svi aksiomi samo posebni slučajevi primjene zakona protuslovlja. Što se tiče sudova unutrašnjeg opažanja, kod njih se radi o potvrdnim, i to asertoričkim sudovima (tj. koji se odnose na činjenice). Premda je unutrašnje opažanje evidentno, ono ipak može biti konfuzno ako ne možemo razlikovati sve pojedinosti.

U svojoj nauci o sudovima bavi se Brentano i kritikom jezika. Odavno je poznato da postoji neadekvacija između pojmova i riječi, sudova i iskaza.

2.4 Svijest i svijet

Sveukupne pojave raspadaju se na dva velika skupa: na skup fizičkih i psihičkih fenomena. Primjeri za psihičke fenomene su predodžbe (u smislu čina), osjećaji, čini suđenja, svako gledanje, slušanje, svi pokreti duše i sl. Svim psihičkim elementima vlastita je intencionalnost. No, jedino psihički fenomeni su predmet unutrašnjih i evidentnih opažanja. Nadalje, njima pripada i stvarna egzistencija. Ono što tu doista egzistira to je dotični čin, ili točnije: nosilac tog čina. Ne postoje boje i zvukovi, nego oni koji vide boje i čuju zvukove. Kod intencionalnosti nije potrebna relacija između dva opstojeća predmeta. Dosta je da egzistira samo onaj koji je psihički djelatan.

Daljnja oznaka psihičkih fenomena leži u tome da se oni pokazuju uz svu svoju mnogostrukost kao jedna cjelina. Jedinstvo nije jednostavnost, pa se zato iz jedinstva svijesti ne smije odmah zaključiti na nerazorivu supstanciju duše.

Konačno, Brentano misli da svi psihički fenomeni ili su sami predodžbeni čini ili na njima počivaju. Nemoguće je suđenje, htijenje, ljubljenje itd. bez predodžbe koja leži u osnovu.

Stari je spoznajno-teoretski problem kako je moguće da subjekt koji opaža, spoznaje, hoće, zna za te vlastite psihičke čine. Treba li zato još jedan psihički čin? Onda idemo u beskraj. Brentano smatra da se tu radi o jednom jedinom psihičkom činu. Predodžba o zvuku i predodžba o predodžbi o zvuku samo je jedan psihički fenomen koji rastavljamo pojmovno na dvije predodžbe na temelju odnosa prema dva objekta: fizički (zvuk) i psihički (slušanje). Zato Brentano razlikuje primarnu (zvuk) i sekundarnu (slušanje) svijest. Vremenski one nastupaju zajedno, ali u stvari je primarna ranije. Pretpostavka jedinstvene psihičke djelatnosti rješava gornju poteškoću.

Kako dolazimo do pretpostavke izvanjskog svijeta? Samo na temelju nama urođenog slijepog nagona koji se s obzirom na praktični život pokazuje vrlo prikladan. Sa stajališta spoznajne teorije svi su sudovi izvanjskog opažaja slijepi. Solipsizam koji poriče opstojnost izvanjskog svijeta nije u sebi protuslovna nauka. Za tu opstojnost govore samo vjerojatni razlozi.

3. NAUK O BIĆU

S obzirom na nauku o biću Brentano odbacuje Aristotelovu pretpostavku da je nemoguće međusobno preklapanje rodnih razlika, tj. da jedno biće ne može pripadati različitim vrstama.

3.1 Jedinostvenost pojma bitka

Brentano smatra da imamo najviši opći pojam koji možemo na univočni način pridijevati Bogu i svijetu, psihičkom i fizičkom, supstanciji i akcidentu, i da ih sa sinonimnim izrazima možemo nazivati »biće«, »stvarno«, »predmet«, »nešto«.

3.2 Problem univerzalija i značenje riječi »biće«

Možemo, istina, misliti i ono što ne postoji, ali kad ono što mislimo postoji, onda to mora biti konkretan predmet. Opće bitnosti u platonskom smislu ne postoje. Izrazi koji se prividno odnose na takve bitnosti samo su jezičke fikcije. Brentano za to navodi slijedeće dokaze:

1. »Predodžba« je riječ koja ima jedinstveno značenje, pa onda i »nešto« što se predočuje mora biti jedinstveno po značenju. Ne postoji zajednički rodni pojam za predmet i ne-predmet, pa onda »nešto« ne može jedanput biti predmet, a drugi puta ne-predmet.

2. Ako netko tvrdi da postoji ne samo predmet, nego i bitak tog predmeta, onda moramo tvrditi da postoji i bitak tog bitka i tako u beskraj.

3. Kako da dođemo do spoznaje bitka neke stvari? Vidjeti ga ne možemo, moramo, dakle, zaključiti na njega. No za taj nam zaključak manjkaju premise.

Kad bismo imali ne samo predodžbu o predmetu nego i predodžbu o bitku predmeta, onda bi ta predodžba morala biti a priori ili bismo je morali dobiti apstrakcijom iz opažaja. Prvo je nemoguće, jer sve svoje pojmove dobivamo od iskustva, a drugo je također nemoguće jer bi u tom slučaju bitak predmeta bio opći pojam predmeta, a po pretpostavki mora biti nešto drugo.

Brentano ipak drži da postoje opći pojmovi, ali tako da mi individualne predmete mislimo neodređeno (tj. ne savršeno određeno). Prema tome, pod riječju »biće« možemo shvaćati samo neki predmet (ili njegov dio) i to bilo tjelesni bilo duhovni. A samo je fizička fikcija - u praksi vrlo korisna - kad uz nešto konkretno oblikujemo nešto apstraktno, npr. uz termin biće stvorimo riječ »bitak«, ili uz tijelo »tjelesnost« itd. Kad kažemo: »To je tako«, onda jest u stvari samo onaj koji to kaže ili prosuđuje. Nešto apstraktno ne zaslužuje naziv »biće«, »opstojeće«.

3.3 Problem kategorija

Da zbilja možemo govoriti o biću kao takvom, jasno je na temelju istraživanja o vrelu istine i o konstataciji apsolutnog karaktera evidencije. Kao kod svih ontoloških pitanja, tako i kod pitanja o problemu kategorija, Brentano polazi od Aristotela. On kritizira Aristotelovu nauku o kategorijama. Ponajprije, za njega akcident nije apstraktna oznaka ne nekom predmetu, nego je uvijek cjelina koja u sebi uključuje supstanciju. On to naziva »akcidentalno relativno« ili »modalno obuhvaćujuće«. Pojam supstancije i akcidenta nisu aprirone naravi već su uzeti iz unutrašnjeg i izvanjskog opažanja. Nasuprot Aristotelu, on kaže da svaki akcident mora opet imati dalji akcident; samo mora postojati posljednji subjekt.

Kategorije su različiti načini na koje subjekt prisustvuje u akcidentalnoj cjelini. Supstancijama određenja su ona koja se ne mogu mijenjati, a da subjekt ne promjeni svoj individualitet. Svaka odijeljena supstancija mora pasti pod bar dvije serije pojmova. Sve je realno vremenski i mora stoga pokazivati vremensku *species*. Ali to nije dosta jer sva bića imaju jedno vremensko određenje, ali se individualno među sobom razlikuju.

Ni u unutrašnjem ni u izvanjskom opažanju ne zahvaćamo posljednje supstancijalne diferencije. To slijedi već iz toga što ne možemo imati apsolutni vremenski zor. Kako dolazimo do spoznaje individualnog? Pojam individualnog je pojam onoga kod kojeg je isključeno svako dalje diferenciranje. Izvanjski opažaj nam pokazuje nešto što je vremenski i prostorno određeno i to kvalitativno, a njegova se egzistencija istina može staviti u sumnju jer se može učiniti vjerojatnom samo na temelju indukcije. Sve kvalitativno je samo akcidentalno proširenje prostornog. Budući da nemamo apsolutne ni vremenske ni prostorne *species*, znači da opažamo

samo relativne razlike u razmaku i smjeru među tjelesnim predmetima. Iz toga slijedi da nam je i u izvanjskom opažaju dano isključivo univerzalno. I osjetilima dohvaćamo načelno samo univerzalno.

Na koncu recimo još da Brentano - nasuprot Humeu - vjeruje da možemo pokazati one doživljaje iz kojih apstrahiramo pojam kauzalnosti. Istina, tu još ne leži opći kauzalni princip, prema kojem sve što nastaje mora biti uzrokovano.

4. NAUK O SPOZNAJI ĆUDOREDNOG

Ovdje se Brentano obara protiv subjektivističkog i relativističkog razvodnjavanja ćudorednosti, osobito protiv onih filozofa koji proces etičkog vrednovanja svode na psihološke zakonitosti kao što su strah, autoritet, prijenos osjećaja itd., a onda se bori i protiv svih pokušaja koji stvaraju misaone fikcije da bi spasili apsolutnost etičkog, kao npr. Kant sa svojim kategoričkim imperativom.

Brentano vjeruje da se čini ljubavi i mržnje mogu konstatirati i koji su u sebi karakterizirani kao pravilni. A budući da ljubav i mržnja nisu ništa drugo od općih naziva za pozitivno i negativno procjenjivanje, onda u tom leži vrelo naših opravdanih vrijednosnih sudova. Kao što sudovi moraju uvijek biti istiniti ili neistiniti, tako i naša procjenjivanja moraju biti opravdana ili neopravdana. Vrijednosne spoznaje su onda evidentni vrijednosni sudovi apodiktičke evidencije. I ovdje pojmovi potječu iz iskustva, a vrijednosni aksiomi su neposredno jasni, dakle, nose apriorni karakter.

Iz rečenoga slijedi ujedno da termini »dobro« i »zlo« nisu realni predikati bilo kakvih predmeta. No, u slučaju procjenjivanja dolazimo do jednog fenomena koji nema svoj korelat na području suda. Nema smisla govoriti o istinitijem ili neistinitijem sudu, ali se na području vrijednosti može govoriti o »boljem« i »gorem«. Dapače, tek kad uočimo ovakve vrijednosne razlike, onda se nalazimo na području moralnog u užem smislu. Pojmovi »bolje« i »gore« proizlaze iz čina uspoređujuće ljubavi. I ti čini mogu biti karakterizirani kao slijepi i kao pravilni. Uz jednostavne vrijednosne aksiome pridružuju se dakle aksiomi pretpostavljanja ili isticanja (Vorzugsaxiome). Njima na teoretskom polju ne odgovara ništa, jer postoje stupnjevi dobrote, ali ne i stupnjevi bitka. Ujedno je moguće imati i vrijednosnu indiferenciju. Biće koje ima moć (slobodu) da ostvari ono što se ljubi, može se nazvati praktičnim bićem. Za njega vrijedi najviši praktični princip da ono mora pospješivati dobro, što se ostvaruje na taj način da on uvijek bira ono što je na temelju čina pretpostavljanja među dostupnim stvarima najbolje.

Te su etičke spoznaje neovisne od pogleda na svijet i metafizike. No nije neovisno pitanje da li svijet uopće ima smisla ili ne. Na to pitanje daje odgovor jedino metafizika.

5. NAUK O SPOZNAJI BOGA

Brentano drži četiri dokaza za Božju opstojnost kao moguća. To su: teleološki dokaz, dokaz iz kretanja, dokaz iz kontingencije te iz duhovnosti ljudske duše.

5.1 Dokazi za Božju opstojnost

Često skiciran teleološki dokaz kao dokaz iz svrhovitosti svijeta je prema Brentanu, kriv. »Svrhe po sebi« ne postoje. O svrsi je moguće govoriti samo tamo gdje postoji neka volja za svrhom. Ono što valja dokazati jest, da svrhovitost svijeta nije samo prividna. Dokaz se zapravo razvija u tri koraka. Najprije valja pokazati činjenično postojanje izgleda nekakve svrhovitosti. To se lako pokazuje na organskom području upućivanjem na međusobno odgovaranje stanica i organa, njihovo služenje održavanju života vrste i individua, na instinktivne sposobnosti itd. Želimo li taj privid protumačiti, moguće su dvije hipoteze: hipoteza razuma i hipoteza slučaja. Budući da je hipoteza da teleologija nije samo privid neizmjereno vjerojatnija od hipoteze slučaja, a samo jedna od njih može biti istinita, onda prva slijedi s fizičkom sigurnošću, budući da se u prirodi ne ostvaruje slučaj od neizmjerne nevjerojatnosti. Iz toga konačno slijedi da nije dovoljno prihvatiti samo pretpostavku nekog pukog graditelja svijeta koji bi već danoj materiji samo dao red, već valja pretpostavljati Boga stvoritelja kao jedino tumačenje pojave teleologije u svijetu.

Drugi dokaz zaključuje od nemogućnosti kretanja bez početka na jednog početnog pokretača. Pretpostavka kretanja bez početka je za Brentana apsurdna.

Dokaz iz kontingencije polazi od nemogućnosti apsolutnog slučaja. Apsolutno slučajno nastajanje i nestajanje je nemoguće. Onda bi, naime, u svakom trenutku bio moguć prekid i zamjena između bitka i nebitka kao i nastavak opstojanja bitka i nebitka. Pretpostavka trenutnog slučajnog nastanka i nestanka vodi u protuslovlje. Svijet našeg iskustva nije ni apsolutno slučajan ni neposredno nužan, nego samo posredno nužan, tj. kontingentan. Nemoguća je pretpostavka da bi u svijetu bilo sve posredno nužno, sve do beskrajnosti, jer bi tada čitav niz posredno nužnog bio u sebi slučajan pa bi se na njega moglo primijeniti ono što je rečeno o apsolutnom slučaju. Prema tome, mora opstojati nešto neposredno nužno i to mora biti s obzirom na iskustveni svijet transcendentno. To biće mora ovaj iskustveni svijet stvoriti iz ničeg, mora biti razum, mora biti jedino, savršeno, sa savršenom neizmjernom spoznajom iz koje slijedi neizmjerena ljubav jer ima apsolutnu spoznaju dobrog i zlog. Taj neizmjerni stvarateljski razum je nadalje svemoguć i neizmjereno sretan. Brentano ujedno pretpostavlja u tom nužnom biću trajnu promjenu, osobito spoznaju da će nešto biti i da je nešto bilo, što uključuje i promjenu volje u apsolutnom.

Konačno, u četvrtom dokazu valja najprije pokazati duhovnost duše. Za opstojnost duše imamo empiričkih argumenata. Podjela funkcija u mozgu je dokaz da njegovi dijelovi ne

moгу biti subjekt koji misli, nego da to mišljenje mora biti u jednom netjelesnom subjektu. Taj je duhovni subjekt za naše neposredno iskustvo transcendentan i za njega možemo znati samo putem zaključivanja. Mogli bismo ga nazvati supstancijom nulte dimenzije. Ta supstan­cija ne može nastati rađanjem iz roditeljskog organizma. Ostaje jedino pretpostavka da je supstan­cija duše svjesno stvorena od stvarateljskog principa.

5.2 Teodiceja

I Brentano postavlja pitanje kako da se uskladi zlo u svijetu s neizmjernom savršenošću i dobrotom stvoritelja svijeta. On odgovara u optimističkom smislu. Nešto može biti u sebi neposredno vrijedno, a onda i posredno jer je korisno za druge. Može, dakle, mnogo tog zla postojati u svijetu što je - gledamo li svijet kao cjelinu, što nam je potpuno nemoguće pregledati - zbog svoje korisnosti potpuno opravdano. Bol kao odbojna moć služi za razvoj svijeta. Svijet možemo gledati u neizmjernom razvoju. Ne smijemo ga stoga promatrati samo u njegovom sadašnjem stanju jer on sada neizmjerno zaostaje za onim što bi po volji Božjoj trebao biti. To vrijedi i za čovjeka. Budući da se krepost i savršenost moraju tek steći, ne možemo ih odmah na početku posjedovati